

Elek Ottó

Urak, polgárok, parasztok

Szabó Pál társadalomábrázolása

A népi irodalom társadalmi tudatformáló ereje és tevékenysége mellett tagadhatatlanul rendelkezett olyan látásmóddal, mely virágkorának, vagyis az 1930-as éveknek a magyar valóságát meglehetősen leegyszerűsítve adta vissza. Ez a látásmód alapvetően abból a tényből eredeztethető, hogy a magyar társadalom még 1848 és 1867 után is a jobbágyok és az „urak” (ez utóbbi réteg elvesztette homogenitását) félféudális, megmerevedett, hierarchikusan szigorú tagoltságot mutató világa volt. Azoknak a változásoknak a szele, mely a kontinens egyéb országaiban (hogy mást ne említsünk, a skandináv országokban) a mezőgazdaság modernizálását hozta magával, a Kárpát-medence áporodott levegőjét még csak fel sem kavarta, mindössze annyi történt, hogy elméleti szinten megjelent a földkérdés, mint a parasztság tömegeinek létérdekét képező probléma felvetése, és mellette néhány megoldási javaslat. Jelen tanulmánynak nem célja ezeket bemutatni, már csak azért sem, mert a rendezési javaslatok¹ többnyire feledésbe merültek, s az ország sok ezer holdas nagybirtokai a maguk érintetlenségében (törvénytől és jogtól való intaktság) őrizték az elmúlt évszázadok deres- és úriszék-hangulatát, amire mi sem jellemzőbb, mint Kovács Imre beszámolója, aki az általa meglátogatott birtokok határain mindenütt sorompókat és tiltó táblákat talált. „Nadrágos” ember bátran átléphetett rajtuk, de a paraszt számára tabut jelentettek. Nem kelthet hát különösebb megütközést bennünk a népi származású írók véleménye, miszerint a két háború közti Magyarország az urak és parasztok országa. Ez a bipolaritás Szabó Pál, a biharugrai földműves, később iparosember, még később író és politikus szépprózai alkotásaiban is tetten érhető, társadalomábrázoló szándékát ez vezette elsősorban.

Kritikusai már korai regényei után szemére vetették látásmódjának romantikus kétoldalúságát: csak urakat és parasztokat akar látni, ábrázolni, őket is meglehetősen sematikus módon. Illés Endre, aki a Nyugat kötelékében dolgozott, tehát a népi vagy népies irodalommal kevés kapcsolata volt, az értelmiség szempontjából bírálta Szabó regényeit, számonkérve rajtuk azok hiányosságait. A Nyugat köre természetesen elismerte a nemzeti, népi hagyományokat, ám tiltakozott azon konzervatív nézet ellen, mely szerint csakis a falusi lét keretei között képzelhető el a magyarság valódi, tiszta, romlatlan léte és felvirágzása. Ignóus Pál kereken elutasította az egész népiességet, az 1920-as évek forradalmi parasztromantikájával azonosította.

Az egyik hiányosságként Illés pontosan a feloldhatatlan társadalmi ellentéteket teremtő cselekményformálást mutatta fel, szerinte a világnézeti defektus abból fakad, hogy a népiek többsége olcsó szociológiai füzetek tanításából csipegeti fel a társadalomtudományok morzsáit.² Tény, hogy van ilyen irányzatosság Szabó Pál regényeiben, s ez nem pusztán korai műveire jellemző, mint az *Emberek*, *Békalencse* vagy a *Papok, vasárnapok*. Ez a fajta sematizmus – azt hiszem, bátran nevezhetjük annak, hiszen nem pusztán az 1950-es évekbeli szocialista realista irodalom birtokolja kizárólagosan – visszaköszön majd a Rákosi-rendszer éveiben írott művekben is, például az *Új földben*, ami immáron a megváltozott politikai-hatalmi viszonyokhoz, az átalakulóban lévő földbirtokszerkezethez igazodva a kollektivizálás mellett tette le

a voksot, a kisparaszti gazdálkodást rég elfelejtve. A *Papok, vasárnapok* (1933) élettel teli, dinamikus főhőse, Zákány tiszteletes, aki a harmincas években mindig azon volt, hogy megszüntesse a magyar társadalomra nézve káros tendenciákat, az ötvenes évekre átalakult Phépy tiszteletessé, aki a haldokló egyház egyik utolsó falusi támaszaként a reakció malmára hajtotta a vizet, s csak hasztalan próbált meg ellenállni a „fejlődés” feltartóztatathatlan áradatának.

A sematikus ábrázolásmód az ötvenes években kolhozparasztot és reakciós imperialistát állított szembe egymással, míg a korai regényekben az úr-paraszt ellentét dominál. Azonban Illés Endre ítélete is kissé sematikus ízű, mert azon kritikusok táborába állt, akik ennél tovább nem tudtak látni, a parasztírókat olyannak vélték, amilyenek a közvélekedés elképzelte: a paraszt-értelmiségi szűk látókörű, gondolkodása röghöz kötött, amit tud, azt is felszínesen tudja (leckefelmondás – így Illés szentenciája), a faluja határán kívül számára nem létezik nagyvilág, és természetesen mindig valamely politikai irányzat uszályába kerül.

Ha ennyire gyatra műveket hozott létre Szabó Pál pályája kezdetén, akkor felvetődhet a kérdés, hogy vajon mi tette őt mégis sikeressé? Miért köszöntötte őt Móricz oly szívélyesen, mondván, hogy új, nagy író küldött a falu? A válasz, azt gondolom, Szabó írói hitvallásában rejtezik, mert bármily furcsa volt ez egy polgári kritikusnak, a parasztnak is lehetett ilyenje. A népi íróknak különösképpen volt: úgy érezték, hogy őket a nép, a nemzet sorsproblémái indították az írói pályára, s kötelességüknek is érezték írással, mégpedig hasznos írásokkal szolgálni meg a mindennapi kenyeret. Ráadásul a népiek zöme származása révén maga is közeli ismeretségben volt a paraszti munkával, a mindennapos fáradsággal, küzdelemmel, tehát igazán nem mondhatjuk, hogy valamiféle kávéházi valóságírodalmat műveltek volna. De ez csak a hitvallás egyik oldala: a másik az, hogy egészen a harmincas évekig a földművelő népségnek lehetősége sem volt nagyon arra, hogy ügyes-bajos dolgait, szenvedéseit, érdekeit a nyilvánosság elé tárja, akik pedig a nép nevében képviselőként szólaltak fel, többnyire csak ürügyként használták ezt a társadalmi osztályt, valódi arcát nem ismerték. Lehetne állítani, hogy ez egyoldalú, szemellenzős felfogás, de hogy mennyire igaz, azt már Eötvös József is tanúsította (*A falu jegyzője*), őt pedig egyáltalán nem lehet népi befolyásoltsággal vádolni.

Vagy hivatkozhatunk Justh Zsigmondra is, aki ugyan nem a szociológus, hanem a művész szemével nézte a magyar életet, mégis a népiséghez közel álló gondolkodásról tesznek tanúbizonyságot kijelentései: népének világnézetét a görögség szelleméhez hasonlította, mert ugyanúgy szereti a napfényt, ugyanolyan sztoicizmussal viszonyul élet és halál jelenségeihez, mint az ókoriak. Művészet és valóság összességét látta meg a paraszti életben, ezért is csinált parasztszínházat szenttornyai birtokán.

Féja Géza szerint a magyar kritika jó része szívesen „fölfödöztette”³³ és simogatta Szabó Pált, amíg az agrikultúra boldog színeit, ízeit hozta műveiben. De amikor *Papok, vasárnapok* című regényében a társadalomszemlélet felé kezdett tolni az ábrázolás nézőpontja, a kritika azonnal és élesen reagált, mert a paraszt maradjon csak az eke szarvánál, ne foglalkozzon tudományos színezetű kérdésekkel, arra az értelmiség hivatott. Magyar földön jó ideig vétek volt a társadalomtudományoknak még az emlegetése is, a regény megírásának évtizedére a szociológia ugyan már rég önálló tudománnyá vált, ám a szociográfia nem tekinthetett vissza nagy múltra, s meg kellett vívnia a harcot, hogy elfogadják a maga rangján.

Ezt a kezdeti nehézséget csak erősítette az a jelenség, amit „második reakciónak” nevezett Féja: a népiséget sokak azonosították a népiességgel, s mint ilyet, kezdetlegesnek, durván megmunkáltként, naivnak, esetlennek minősítették. Így a népi szociográfiának azért is meg kellett küzdenie, hogy ne tartsák primitívnek, meg azért is, hogy ne süssék rá a dilettantizmus bélyegét. A népi szociográfia művelői nem mindannyian voltak kiművelt emberfők, inkább tehetségek, azonban írói vénájuk és lényeglátásuk tagadhatatlan, jóllehet nem társult pallérozott modorral.

Illés Endre a már említett kritikában azt is felelegeti, hogy „a szociológia negyvennapos, egyhangú esője szital” Szabó Pál munkáiban. Attól tartok, ez a megállapítás hamis egy kissé, mert szintén közvélekedést tükröz, vagyis közhely. Tény, hogy ebben az időszakban, amely az 1920-as évek végétől kezdődik, és amelyet a népi irodalom évtizedének nevezhetünk, a szociológia valóban fénykorát élte, s az irodalomba is beszivárgott. A Bartha Miklós Társaság, a Sarló-mozgalom, a Szegedi Fiatalok, a katolikus cserkésziszteke Fiatal Magyarország nevű egyesülete és az Erdélyi Fiatalok politikai mozgalma mind arra törekedett, hogy a falu egy szociális valóság szemlélet által legyen megismerhető, ne csak az irodalmi zsánerképek hamis, torzító humoreszkjei révén. Ekkor még a népi mozgalom egységes, ennek az egységnek a jegyében kezdte el ontani a falu mindennapi életéről tudósító műveket. Hangsúlyozandó, hogy a népi írók sokat emlegetett, példaértékű faluábrázolásai (*Puszták népe, Viharsarok, Futóhomok, A legnagyobb magyar falu*) ekkor még nincsenek készen, szinte mindegyik az 1936-1937-es esztendőhöz köthető, a Szabó Pál-féle szociológia tehát nem ezekből, hanem a népi szociográfia fórumaként működő különböző folyóiratokból táplálkozhatott (*Előőr, Új Magyar Föld, Zöld Füzet*), ezeket nevezhette Illés „olcsó szociológiai füzeteknek”. E jelzőkhöz kívánczik egy megjegyzés, méghozzá a *Zöld füzet* kapcsán: a *Fiatal Magyarság* című lap közvetlen előzménye volt ez a brosúra, 1930-ban jelent meg 15 szerző közreműködésével. Közöttük megtaláljuk Oláh György (a hárommillió koldus Magyarországa szlogen megalkotója), Fodor Ferenc (Teleki Pál tanítványa), Aradi Zsolt (aktív katolicizmus) nevét, egy magyar hitvallás előkészítésén fáradoztak társaikkal. A brosúra konzervatív reformista szellemiséget képviselt, a parasztság felé fordulás mellett lelki egységet hirdetett, szükségesnek tartotta a falu megismerését, gazdasági, szellemi, erkölcsi felemelését. Mondhatjuk róla, hogy ezek mind általánosságok, hogy belül maradt az uralkodó ideológiai rendszeren, hogy pótlékideológiát kínált konkrét politikai cselekvés helyett, hogy az alkotók világnézeti eklekticizmusa miatt sokféle más eszmével kapcsolatot teremthetett, de azt az egyet nem mondhatjuk, hogy olcsó szociológiai füzet lett volna. Léteztek ilyenek is, nem vitás, de a *Zöld Füzet* esetében inkább a falukutató mozgalom romantikus elméleti megalapozásáról beszélhetünk.

Abban találhatunk párhuzamot a szociológiai, szociográfiai ihletésű faluleírások és Szabó munkái között, hogy társadalomrajz és szépírói megoldás keveredik bennük, ám az arányok már nem egyeznek meg. A már említett népi szociográfiák és a *Papok, vasárnapok* világát összehasonlítva arra a megállapításra juthatunk, hogy Szabó Pál sokkal inkább az epikus cselekményt helyezi előtérbe, mint a társadalomrajzot. Vagyis nem egészen helyes álláspont az, amely a korai regényeket abból a szempontból vizsgálja, hogy mennyire felelnek meg a szociológia igényeinek. A tudományosságig terjedő pontosság helyett inkább az ösztönös életszeretet, a képzelet szabad játéka irányítja az alkotásokban,⁴ nem pedig az a szándék, hogy teljes

mértékben megfeleljen a realizmus, netán a naturalizmus stílusbeli követelményeinek. Sokkal inkább a romantika irányítja tollát, amikor a cselekménynek többnyire boldog befejezést ad, hőseit a küzdelmes életen keresztül egy jobb jövő felé vezeti. Talán baj ez? Kötelező a komor szín, a negatív festés, a pesszimista világlátás? Az irodalom az emberiség önsajnálata – mondta egy kortárs írónk, ám úgy tűnik, Szabó Pál nem tette magáévá ezt a véleményt, önsajnálata helyett inkább azt igyekezett bizonyítani minduntalan, hogy van miért küzdeni, elviselni a szenvedést, van végcélja az életnek, még ha az egy egyszerű paraszté, akkor is. Sőt, az egyszerű életvitelnek, a földhöz kapcsolódó ősi tevékenységnek van igazán értelme, ennek megfelelően a társadalomrajz polarizált. Egyik pólusán a parasztság áll, mint a romlatlanság, az ősi erény képviselője, a másik oldalon pedig a polgári társadalom: ebben a tekintetben a népi romantika túlzásba vitelének lehetünk tanúi. A *Papok, vasárnapok* a falusi társadalom középső szegmensét, polgárságát, a falusi értelmiséget veszi szemügyre, róluk tesz lehangoló megállapításokat. A falu már a nevében is elmaradott (Baglyos), a helyi intelligencia szürke, közönséges, „ablak-életet” él, vagyis csak az érdeklő, ami nagy néha az utcán történik, mondjuk egy szekér elhaladása. Ennek a céltalan életnek az egyik fő jellemzője a lefojtott, túlfűtött erotika, s ennél a mozzanathoz érdemes megállnunk, mert óhatatlanul felmerül bizonyos irodalmi befolyás lehetősége. Nyilvánvaló a mórliczi hatás: egyrészt már maga a főhős is *A fáklya* Matolcsy Miklóssát idézi a maga idealizmusával, a világot megforgatni akaró attitűdjével, illetve az alapszituációval, ami egy mozdulatlan, mozdíthatatlan világból indul ki. A másik mórliczi mű a *Sárarany*, főhősének duzzadó érzékiségével együtt, s ez a regény, mint példa, meg is említtetik a *Papok, vasárnapok* lapjain. Mórlicznak erről az olvasmányélményéről így írt: „Szép ez az örökké lobogó erotika, ez az örök, soha el nem pusztuló vágy.”⁵ Zákány, az újdonsült segédlelkész a regényt olvassa, közben a mesei hármasszám szorításában vergődik, három nő közül válogat, mellest leteperi a gyermek után vágyakozó paraszttasszonyt is. Életcélja tulajdonképpen ezzel a jelképes cselekedettel azonosítható, a falu ugyanis egy Duna-menti település, közel az Ormánsághoz, az egyke hazájához. A népszűrés réme készített arra Zákányt, hogy prédikációival, szerelmi ügyeivel, tehát szóval és tettel is a népszaporulatot növelje.

Talán ez az a pont, ahol már számon kérhetjük Szabó Páltól a szociológia követelményeit, hiszen olyan társadalmi problémát érintett, amely a kor egyik sarkalatos kérdése volt. A születéskorlátozás meglehetősen régi keletű jelenség Magyarországon, már a XIX. században kimutatható volt az anyakönyvi adatok alapján, oka a házas termékenység alacsony szintje mellett a családszerkezet, illetve a birtokszerkezet lehetett. A közvetlen kiváltó ok gazdasági eredetű volt, ugyanis a földbirtok növelésének lehetősége híján az örökösök a meglévő birtokot osztották fel maguk között, így az folyamatosan aprózódott, rajta a megélhetés egyre nehezebbé vált. Az idők során a gazdasági stratégiából azonban életrendszer lett, tehát szokássá vált az egykezés, nemcsak ezen a területen, de a városi közép- és felsőosztályok körében is, tehát a hagyományos paraszti nagycsalád helyét fokozatosan átvette a kiscsalád. A falukutató mozgalom nagy jelentőséget tulajdonított ennek a kérdésnek (bár a városi népességet kevésbé vizsgálta), valószínűleg ez lehetett az oka, hogy Szabó Pál is foglalkozott vele. A szokásokat figyelmen kívül hagyva egyetlen okot jelölt meg az egykezés kiváltójaként, a grófi hitbizományt, melynek szorításában a falu nem lehetett képes a továbblépésre. Az intézmény 1687 óta létezett, egyrészt előírta a birtok csa-

ládon belüli öröklésének meghatározott rendszerét, általában az elsőszülött fiú örökölt a birtok egyben tartása okán (primogenitúra), másrészt megtiltotta a föld adásvételét, elajándékozását, árverezését,⁶ s ezt a védettséget még a Nagyatádi-féle földreform sem érintette. A gróf húszezer holdja az ok, ami megakadályozza a népszaporulatot, távolabbról a népi eszmék előretörését, a földosztás igénye így jelentkezik, a népi gondolathoz kapcsolódva. Egyébként Móricz hatása itt is jelenvaló: a *Sárárany* gátlástalanul feltörekvő népi hősének útjában szintén a hitbizomány áll, melynek vagyontömege egy és oszthatatlan.

Hogy teljesebb képet kapjunk az egykézés szokásrendszeréről, motivációjáról, érdemes megismerkednünk egy másik, a témában szintén otthonos szerző véleményével is. Féja Géza, a *Viharsarok* írója úgy látta, hogy az egykézést elsősorban a kálvinizmusra igyekeztek hárítani, mivel a kálvinista vallás vonta védőszárnyai alá egykoron a magyarság „türk”⁷ elemeit. A türk semmiképpen nem a származásra utal, ez a társadalmi réteg egyáltalán nem török, tatár vagy kun származású, éppenséggel az is lehetett volna, de nem ez tette őket türk elemmé, hanem a török hódoltság idején elsajátított önkormányzati életforma, amikor is viszonylag szabadon intézhették ügyeiket, dönthettek saját illetékességi köreiken belül, csupán az adó megfizetésével tartoztak elismerni a török fennhatóságot.

1867 után – írja Féja Géza – ez az önkormányzati szellem paródiává lett, a városi képviselőtestületek (Nagykőrös példáját említi) egyre inkább a bürokrácia és a maradiság szimbólumaivá váltak, a jogaiktól, önállóságuktól megfosztott, harmadrendű társadalmi tényezővé süllyesztett parasztgazdák pedig inkább passzivitásba süllyedtek, mintsem hogy asszisztáljanak a nadrágosok papirosszagú, betűhöz ragaszkodó uralmához. Ez a passzivitás okozta az egykézést is, ugyanúgy, mint a kivándorlást, a szekták terjedését, a magyar talentum meghasonlását, elmenekülését: mind a társadalmi drámának egy-egy jelenete.

Az ormánsági egykézésről Kovács Imre is megrázó tudósítást közölt a *Néma forradalom* lapjain, az okokat kutatva visszamegy az időben abba a korszakba, amikor még éppen ellenkezőleg, a nagy, népes családok közösségi gazdálkodással és életformával biztosították maguk számára a túlélés, fennmaradás, szaporodás feltételeit. Csakhogy ezek a feltételek a századok során megváltoztak, s a változások folytonosan csökkentették a népesség életterét, a lehetőségek egyre inkább beszűkültek. Evidencia, hogy egy idő után a rendelkezésre álló mezőgazdasági terület több embert már nem tudott eltartani, tehát szabályozták a születéseket. Erre egy fából faragott csiga szolgált. A facsigát finom kender- vagy lenfonállal körülcsvarták és a méhnyakba illesztették, hogy közösüléskor a megtermékenyülést akadályozza meg.^{viii} Kovács szerint az egykézés radikális terjedése a jobbágyfelszabadítás után indult meg, ki-ki megkapta a jobbágytelkét, azon túl semmi mást, a jobbágyok elestek az addigi úrbéresi jogoktól (legeltetés, halászat, vadászat, faizási jog), a megélhetési területek összébb szorultak, többé nem volt már szükség munkaerőre. Így a megelőzési technikákon túl egyre több példa akadt a megszületett gyermek megfojtására, ugyanakkor a magzatelhajtási technikák köre is bővült: Kovács Vajszló község hírhedt bábáját említi, aki hosszú, hegyes vastúvel szurkálta agyon a méhben fejlődő embriót. Végkövetkeztetése megegyező Szabó Pál regényének vezéreszméjével, a nagybirtok, a „halálgyűrű” szorításában vergődő falu kielégítetlen

földéhsége okozza az egykézést, hiszen a birtok így nem aprózódik el, az agrárproletárok sorsa elkerülhetővé válik.

De nem csupán az Ormánság és Nagykőrös vidéke szenvedett ebben az állapotban: ugyanígy Baranya, Tolna, a Garam völgye és Kalotaszeg az egyke hazájává váltak, mert nem tehettek mást. Ebben az időben, Szabó Pál íróvá válásának éveiben egyszerre foglalkozik írással és politizálással, közben pedig ismerkedik az ország tájjaival, embereivel. „Az első könyvem örömem, kínján, reménységén keresztül jutottam el oda, hogy több, nagyobb igénnyel próbáljak regényt írni, amelyben a kérdés és felelet egyetemesen társadalmi és gazdasági, tehát nemzeti. Valami olyat mondjak meg, mutassak meg, amik azokban az időkben befogták a magyar nép szemét és folytonfolyvást verték, ütötték a szívét. A harmincas évek kezdetén volt ez, amikor a nép se nevetni, se sírni nem tudott, csak lézengett az ország megtépázott keretén és testen.”⁹

A földbirtokszerkezet egyenlőtlen eloszlása, a parasztság lenyomott léthelyzete hozta létre politikai szerveződésük indítóokát is, így például első könyvének honoráriumát Szabó Pál pártszervezésre fordította. 1930-ban alakult meg a bihari Független Kisgazda Párt, a szegényparasztság érdekképviselői szervezete. Szeptemberben kivált az Egységes Párt néhány gazdagparaszti képviselője a kormánypártból és megalakította a Független Kisgazdapártot, melynek vezetőségében már Tildy Zoltán is ott volt, később pedig csatlakozott hozzá Gaál Gaszton, az ezerholdas dzsentri is, így Szabó Pál szándéka, hogy saját néprétegen segítsen, elbukott már az elején. 1932-ben képviselőségre vállalkozott, de elmaradt a kormánypárti jelölttel szemben, ezek után igyekezett a párt bal szárnyát megerősíteni. Nagy Ferencet, a Nagyatádi-féle földosztási politika képviselőjét kérte fel a főtitkári posztra, személyesen ment le érte Bissére, a Dunántúlra. Kerékpáron, motorbiciklivel járta a vidéket, s a pincebeli bozozások során sok személyes kapcsolatra tett szert.

Megismerte Baranyát, az Ormánságot, élményeiből hamarosan regény lett, a *Papok, vasárnapok*, csak a helyszínt tette át Baranyából a Duna mellé, s néhány jelentéktelen mozzanatot megváltoztatott, hogy ne ismerhessenek magukra a könyv olvasói. A regényt kegyetlenül legázolták, mivel több tabut is megsértett (a Montenuovo herceg húszezer holdját grófi birtok néven szerepeltette, megmutatta egy vénülő papcsalád hanyatlását és az általános szegénység menekülését az eladhatatlan borokkal teli pincékbe), a Tolna megyei református egyházkerület közgyűlésén még azt is felvetették, hogy zárják ki Szabó Pált az egyházból, illetve felszólították Bükkborsodi Borsi Pistát, a regénybeli tanító mintájául szolgáló hús-vér tanítót, hogy perelje be a szerzőt.¹⁰ Ennek a felszólításnak természetesen nem engedelmeskedett, hiszen a regény születése közben Szabó megírta Borsi Pistának, hogy szeretné belevenni készülő művébe, s a tanító örömmel egyezett bele. Mindenesetre a *Nyugat* nem hozott le több Szabó Pál-novellát, s megjelent Illés Endre lesajnáló hangvételű írása is. A fiatalabb papok üdvözölték, az idősebbek mocskolták, a kultuszminisztérium pedig kiadta az utasítást, hogy Szabót ki kell irtani az irodalomból. A Franklin társulat felmondta a szerződését, ennek ellenére megírta következő, témájában hasonló regényét, az *Anyaföld* címűt, melyhez kiadót az ellenséges déli tájak után északon talált, ez volt a Kazinczy Szövetkezet.

Ami ellen mi, más szemmel olvasó elemzők kifogást emelhetünk, az egykézés szokása elleni állásfoglalás provinciális színezete lehet. Ugyanis Zákány szembeállítja ezt a Duna-menti falut saját szülőföldjével, falujával: az Ér, a Berettyó (Biharugra, az író szülőhelyének közvetlen környéke), a Tiszántúl áldott földje a termékenység színhelye, míg emez a pusztulás földje, ahol csak a teméntelen sok rossz bor és a meddő ölelés színezi a sűrke hétköznapokat, teszi épphogy elviselhetővé az elviselhetetlent. Nem véletlen, hogy a vonatról leszállva, eljövendő hivatásának színhelye felé tartva elsőként a temetőhöz érkezik, ahol kártyázó parasztokat talál. Később, ahogyan fokozatosan kiábrándul a közösségből, belekopik a mindennapokba, rászokik a borivásra, a minden mindegy érzése uralkodik el rajta, meg is állapítja: „az egész nép, urastul, parasztostul halálba való nagy kavarodás.”¹¹ Ebből az utóbbi mondatból is következtethetünk arra, hogy a mérce, amit regényíróként felállít, nem elsősorban szociológiai, hanem inkább erkölcsi.

Az erkölcs a sarokköve a társadalom építményének, méghozzá a természetes falusi erkölcs, nem holmi mesterségesen létrehozott szabályrendszer. A természetesség fogalma azért is kihangsúlyozandó, mert Szabó Pál egyfajta paraszti panteizmust alakított ki regényeiben, a természet és az ember mindennapos, létmeghatározó kapcsolata Isten és ember viszonyára emlékeztetheti az olvasót. A természet mindig együtt változik az emberrel, aki csakis ebbe a teremtett keretbe foglalva élheti a maga kiszabott éveit, a természettől elszakadva pedig romlottá, természetellenessé válhat. A nemiség is a természetes lét egy része, elengedhetetlen tartozéka, szerves velejárója, de csak abban az esetben, ha követi az ösztönök tiszta formáit. Ezek a formák közelebbről nincsenek meghatározva, de például a meddő ölelést, mint a gyermekáldás tudatos megakadályozására irányuló, pusztán élvhajhászó vágyat, mélységesen elítéli. Az asszony kulcsfogalom Szabó műveiben, olyasféle termékenységi szimbólum, mint a pogányság által alkalmazott rituális szobrok: imádatra, hódolatra méltó. Persze vannak tiszta asszonyok, lányok (nyilván főként a parasztság soráiban), és vannak nőtények, akik mindössze a vágyak kielégítésére alkalmasak, természetes, a profánnal ellentétes, majdhogynem szakrális érzéseket férfiember nem irányít rájuk. Jó példa erre az erkölcsi értékrendre a *Papok, vasárnapok* egyik jelenete: Zákány sétát tesz a falut övező dombok szőleiben, az egyik présház udvarán furcsa homokkő szoborra akad, amely csúfondárosan jeleníti meg a közösülés pózát, ugyanis a sokkal kisebb termetű férfi egy felfordított „léhón” (öblös, a bor, must átöntésére szolgáló faedény) áll, így végzi az aktust.

A szobor alkotója egy csavargó művész volt, akit a bortermelő parasztek halálra itattak, munkájáért száz liter bort kapott, amit meg is ivott, ez okozta a halálát. Tehát együtt a bor és a meddő ölelés, egy képben, egy szimbólumban jelenik meg, mintegy tükrözve ennek a falunak (egyben a magyar társadalom egészének) a csőd, a ki-pusztulás felé tartó haláltáncát.

A társadalomábrázolás így fordul társadalombírálatba, az urak, falusi polgárok és parasztek hétköznapi világának bemutatása így fajul elemzéssé. A végkövetkeztetés, amely szerint valami baj van a magyar étellel, néhány évvel megelőzi a nagy szociográfiai hullám jelentkezését, s ez a tény annál is inkább Szabó Pál írói erénye, mivel az 1930-as évtized kezdetének politikai-közéleti hangulata még nem kedvezett a hasonló irányzatosságot felmutató művek megjelenésének. A gazdasági válság hatására a liberális-demokratikus kormányzati rendszerek meginogtak, totalitárius törekvések foglalták el helyüket, ami Magyarországon a Bethlen távozása, a Károlyi

Gyula vezette kormány rövid intermezzója utáni Gömbös-féle kísérletet jelentette. Ő ugyan nem hangoztatta nyíltan jobboldali nézeteit, sőt, a nemzeti egység és a társadalmi megbékélés programját hirdette, az Új Szellemi Front létrehozatalával pedig egyenesen a népi írókhoz próbált utat nyitni, ám abban a pillanatban, hogy világgossá vált végcéljaik különbözősége (a hírhedetté vált találkozó során), megszűnt közöttük mindenféle kapcsolat. Károlyi Gyula pedig egyenesen a nagybirtok érdekeinek védője lett azzal, hogy a válság szociális terheit elsősorban a bérből és fizetésből élőkre, illetve a parasztságra hárította.

A bajok diagnosztizálása azonban már megkezdődött, hiszen Fülep Lajos is Szabó Pállal megegyező következtetésre jutott, miszerint az egyke erkölcsi jelenség, ugyanígy Kiss Géza református lelkész, néprajzkutató a magyar faj lelki lezüllesztéséről beszélt, valamint 1935-ben a Pro Christo cserkészcsapata elkészítette egy ormánsági falu monográfiáját, amiben az anyagi és a morális válság okai iránti érdeklődés markánsan jelen volt. Bebizonyosodott, hogy nem elég már a föld birtoklása sem, társadalmi hatalom kell hozzá, s ez a felismerés minden bizonnyal elegendő lett volna egy gyökeres társadalomreformhoz, az urak, polgárok és parasztok országának megváltoztatásához. A tények utólagos ismeretében persze tudjuk, hogy a következő évtizedben történt radikális jobboldali, majd baloldali fordulat elsöpörte ennek a reformnak még a lehetőségét is.

JEGYZETEK:

¹A társadalmi robbanás elkerülése érdekében a 30-as évek során két szerény kísérlet történt a földkérdés rendezésére. Az első az 1936. évi telepítési törvény volt, amely 25 év alatt 34-35 ezer 8-10 holdas életképes gazdaságot, családi kisbirtokot akart létrehozni, s emellett támogatta volna a kishaszonbérletek kialakítását is. A végrehajtás azonban igen vontatottan indult, s csak 1939-ben, a második zsidótörvény elfogadása után gyorsult fel, amelynek keretében mintegy 5 ezer zsidó birtokost köteleztek több mint 400 ezer hold föld átengedésére. A másik terv sokkal nagyobb földterület szétosztását célozta meg, ám a háborús körülmények megakadályozták véghezvitelét.

²ILLÉS Endre: *Szabó Pál*. Nyugat, 1933. 17-18. szám.

³FÉJA GÉZA: *A magyar író társadalomszemlélete = Uő, Lelkek párbeszéde*, Mundus Kiadó, Budapest, 2002. 25.

⁴BÉLÁDI Miklós: *Érintkezési pontok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 99.

⁵*Szabó Pál emlékezete*. Szerk. N. PÁL József. Nap Kiadó, Budapest, 2004. 26.

⁶GYÁNI – KÖVÉR: *Magyarország társadalomtörténete*. Osiris, Budapest, 2003. 226.

⁷FÉJA GÉZA: *Emlékeztető*, Magyar Élet, 1944. július.

⁸KOVÁCS Imre: *A néma forradalom*, Budapest, Cserépfalvi-Gondolat-Tevan, 1989. 67.

⁹SZABÓ Pál: *Sárospatak*, Új Írás, 1964. január, 74-77.

¹⁰CZINE MIHÁLY: *Szabó Pál*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 173.

¹¹SZABÓ PÁL: *Papok, vasárnapok = Forog a kerék*, Magvető, Budapest, 1959. 363.